

Тетяна Космеда

*Познанський університет ім. А. Міцкевича,
Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка*

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ПАРАМЕТР ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Парадигма комунікативної лінгвістики скерована сьогодні на вивчення мети, мотивів, завдань, що реалізується в процесі мовленнєвої діяльності кожної окремої мовної особистості, особливо з високим ступенем лінгвокреативної спроможності. Очевидно, кожна мовна особистість органічно пов'язана з національною культурою, до якої вона належить, яку репрезентує і пропагує, з мовною політикою держави, в якій вона проживає.

Постулати стосовно виміру комунікативної компетенції повною мірою стосуються й міжкультурної компетенції в проекції на субкультури в межах однієї лінгвокультури і в межах різних лінгвокультур.

Онтологія мовної особистості, передусім в умовах міжкультурної комунікації, також може репрезентувати відповідні типи. З цього приводу вчені слушно зауважують, що мовна особистість – це «відображений у мові й культурі національний тип людини, який розкривається крізь систему взаємопов'язаних домінант» [3, с. 12].

Міжкультурна комунікація передбачає відповідний рівень володіння іноземною мовою з певними знаннями лінгвокультури. З одного боку, як відомо, вона передбачає вміння виражати відповідний смисл інтенціонального змісту засобами відповідної мови, а з іншого – це процес взаємодії і взаємної інтерпретації вербальних і невербальних дій мовними особистостями, які наділені пропозиціональними структурами: ментально-особистісними (переконання, ціннісні налаштування, схильності, бажання, очікування тощо), когнітивними, лінгвокультурними і под. Складовою комунікації як явища, як відомо, є мовленнєво-комунікативний акт, що здійснюється у формі висловлювання, ширше – мовленнєвої поведінки.

Розвиваючи методологічні постулати Е. Сепіра, В. Красних слушно акцентує увагу на такому твердженні: якщо мова відображає те, як думають, то культура – те, що це суспільство робить і думає

[7, с. 37-38]. Відповідно, мовна особистість, що реалізовує себе в міжкультурній комунікації, повинна відповідати статусу *бікультурної мовної особистості* стосовно актуалізованої в її свідомості іноземної лінгвокультури. Бікультурна мовна особистість володіє певним рівнем міжкультурної комунікації – низьким, середнім чи високим.

Вимір ступеня володіння міжкультурною комунікацією, вочевидь, повинен визначатися такими параметрами, як розуміння феноменів реального світу й самого себе в цьому світі крізь призму іншої, чужої для цієї мовної особистості, культури у вигляді сприйняття системи відповідних артефактів – матеріальних, розумових, духовних, ціннісних, нормативних та ін., що матеріалізуються, омовлюються знаками (символами) словесними, тобто вербальними, й невербальними. Ці артефакти актуалізуються в комунікативній поведінці мовної особистості – її спроможності моделювати певні комунікативні дії, мовленнєво-комунікативні акти, висловлювання, конструювати тексти, дискурси, реалізовувати свою культурно-мовленнєву креативну діяльність загалом, що мотивовано індивідуальними пропозиційними налаштуваннями особистості, які, як відомо, детермінують активні дії, інтеракції, що здійснюються у відповідному етно-, соціо-, лінгвокультурному комунікативному просторі.

Отже, ступінь міжкультурної компетенції мовної особистості передусім залежить від ступеня її готовності діяти, творчо реалізовуватися в певному етно-, соціо-, лінгвокультурному комунікативному просторі.

Етно-, психо-, соціальні мовні особистості внаслідок накопичення відповідного комунікативного досвіду в процесі спілкування, маніпулюючи наявними в мові ресурсами, враховуючи конкретні ситуації, моделюють відповідні смисли. *Основною одиницею міжкультурної комунікації прийнято, як відомо, вважати смисл.*

Отже, при такому підході мову розглядаємо як найважливіший знаковий засіб набуття, збереження й трансформації знань про світ, продукти мисленнєвої діяльності й цивілізації, феномени культури й про людину як мовну особистість з відповідними рівнями різних видів компетенцій, передусім комунікативної, емоційної й міжкультурної.

Наголосимо, що точно визначити категорію «належний», а тим паче «високий» рівень володіння мовою, у світлі теорії міжкультурної комунікації дуже важко, оскільки немає меж вдосконаленню, тому

оцінювати рівень володіння мовою кожної конкретної людини слід у межах відповідного дискурсу, тобто з урахуванням ситуації.

Отже, в міжкультурній комунікації набуття базової мовної компетенції, включаючи норми лексичної сполучуваності, недостатньо. Необхідно оволодіти відповідним рівнем комунікативної міжкультурної компетенції, засвоївши різні аспекти специфіки функціонування лексичних одиниць, оволодівши мовною прагматикою. Йдеться про явище актуалізації певних конотацій, асоціацій і под., тобто не лише про примітивну мовну спроможність, але й про мінімальну мовну креативність щодо сприйняття й породження текстів (дискурсу) культури.

Відомо, що стосовно визначення рівня володіння мовою існує умовна система стандартів, але це стосується лише певних навчально-освітніх рівнів. Якщо ж розмірковувати про оцінку діяльності мовної особистості в комунікативному просторі функціонування мови, то тут межі вдосконалення відсутні.

Розмірковуючи про мовну спроможність особистості, К. Ажеж зауважив, що мови різняться не тим, що вони можуть чи не можуть репрезентувати, а тим, що вони зобов'язують висловити [1, с. 48]. Отже, мовна особистість тоді володіє належним рівнем міжкультурної мовної компетенції, коли у своїй мовленнєвій діяльності керується висловленим постулатом.

Наголосимо, що на тих рівнях мови, де норма досить жорстка, рівень кодифікації високий, тому оволодіти мовним матеріалом легше (це стосується, наприклад фонетики й граматики), але там, де мовні одиниці мають широку презентацію й не мають надто докладної регламентації, там, де існує велика свобода вибору, маніпуляції, тобто на лексико-семантичному рівні й фразеологічному проміжному рівні мовної системи, виникають великі труднощі в засвоєнні норм уживання слова чи фразеологізму в комунікативному просторі, розуміння фактів зумисного порушення норми, що моделює певні нові, вишукані образи, концепти.

Фонетико-граматичні помилки усвідомити набагато легше, ніж помилки стилістичні, смислові, комунікативні, оскільки вони насправді можуть виявитися не помилками, а мовною грою, виявом специфічної риторики, комунікативної креативності. Щоб це зрозуміти, треба досконало володіти мовою, мати найвищий рівень комунікативної компетенції, тобто мати високий рівень мовної компетенції недостатньо, щоб бути елітарною мовною особистістю.

Крім того, давно відомий факт, що базується й найпоплідовніше осмислений і вербалізований в гіпотезі мовної відносності Е. Сепіра – Б. Уорфа: *щоб справді добре володіти мовою, потрібно думати її категоріями, тобто перебувати в межах відповідного національного ментального простору.*

Адже загальновідомо, що кожна мова «нав'язує» її носієві свій спосіб мислення. Є універсальні закони комунікації, але є й національні приписи, без знань яких комунікація не може бути повноцінною. Ці приписи функціують у межах кожної конкретної лінгвокультури, тобто тут простежуємо безпосередню взаємодію мови й культури. Частково зазначене зафіксовано відповідно в паремійному фонді кожної конкретної мови. Це відображено зокрема й у словнику «Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу», укладачами якого є Т. А. Космеда і Т. Ф. Осіпова [5]. Це репрезентував Іван Франко в «Галицько-руських приповідках» [2], що сьогодні в українському мовознавстві переосмислюється й інтерпретується [Див., напр.: 6].

Шлях до набуття високого рівня міжкультурної комунікативної компетенції, на відміну від природного шляху розвитку мовної спроможності, комунікативної компетенції, спроектованої на рідну мову, опосередкований входженням одночасно у світ іншої етнічної культури, індивідуальними властивостями кожної конкретної мовної особистості, тобто лінгвоцентричними й антропоцентричними чинниками.

У разі міжкультурної комунікації у свідомості особистості має місце, як відомо, онтологія опозиції: з одного боку, «я – ми – свої», а з іншого, – «вони – інші – чужі». Ця опозиція має у свідомості кожної мовної особистості своєрідну репрезентацію. Вона всеохопна, тобто виражається передусім у сприйнятті й володінні іншою культурою, іншою мовою, її когнітивною базою, тобто сукупністю знань і уявлень, системою універсальних і національно маркованих концептів різних видів, що омовлюються й фіксуються в семантико-ментальному лексиконі як певні згустки відповідної культури. Характер реалізації цієї опозиції залежить від системи компетенцій особистості – передусім культурної, мовної, комунікативної, емоційної, від її особистісних характеристик – належності до певного етно-, психо- й соціотипів, індивідуальних якостей характеру.

Інколи «чуже» переходить у статус «свого», хоч і з певними застереженнями, що виявляється в конкретних ситуаціях буття

людини. Саме наявна у свідомості людини система національно маркованих концептів дає змогу відмежовувати «чуже» від «свого», але за певного спрямованого ідеологічного впливу, виховання національно марковані концепти можуть нейтралізуватися або й зникати взагалі. Тоді маємо факт неповноти нації, що, на жаль, стосується й української нації зокрема. За цієї умови стираються межі між «чужим» і «своїм». Особистість утрачає ознаки *Homo ethnicus / habitus*. У цьому разі можна вказувати на приналежність до відповідної нації, але насправді не відповідати критеріям такої приналежності. Сьогодні в Україні склалася ситуація, що особистість може кваліфікувати себе за національною приналежністю українцем, але не володіти національно маркованою системою концептів, репрезентованою семантико-метальною системою української мови.

Опозиція «я – ми – свої» – «вони – інші – чужі» виявляється в іншій інтерпретації реалій чужого світу і людей – їх багатоаспектного статусу, способу життя, ставлення до людських цінностей, до норми зокрема. Адже людина постійно оцінює довкілля завдяки наявній в її свідомості аксіологічній системі норм [4], тобто національна свідомість дає змогу по-особливому бачити й сприймати світ, його розуміти й оцінювати. Зазначене пов'язане із поняттям «знаковості», або так званого мовного коду, визначити який робили спробу класики мовознавства й сучасні дослідники. В інтерпретації В. фон Гумбольдта та О. Потебні – це «дух мови», що є неосяжним і виражається в різних реаліях, феноменах етнічних культур. Власне, розуміння опозиції *подібність – відмінність* у культурі й мові й базується на поняттях мовного коду, національного «духу» мови, що лежить в методологічній основі трактовки міжкультурної комунікації як особливого типу комунікації.

У світлі зауваженого ставимо риторичне запитання: як можна кваліфікувати особистість, яка народилася й усе життя прожила в Україні, має відмітку в паспорті «українець», українською мовою володіє на побутовому рівні, але заявляє: «Від того, що я буду розмовляти українською мовою, я не буду більше любити Україну». Такі вислови можна почути з вуст інтелігентних, освічених людей, які свято вірять, що не помиляються. Переконати в іншому сьогодні їх практично неможливо, тому й ідуть систематичні дискусії в Україні щодо мовного питання, робиться спроба нав'язати українцям думку про те, що не обов'язково знати українську мову, та ще й на належному рівні, з урахуванням знання, власне, семантико-

ментального лексикону, вміння вербалізувати власне українські національні концепти.

Коли ситуацію в Україні оцінюють сусіди, наприклад, поляки, то вони не можуть взагалі зрозуміти, як можна жити в Україні, вважати себе українцем і не володіти українською мовою в повсякденному побуті, не кажучи вже про формування сильних, елітарних мовних особистостей. Основний Закон України (Конституція) затвердив постулат про обов'язкове використання української мови у всіх державних установах. На жаль, про рівень володіння не йдеться. Хоча, як видається, особливо держслужбовці найвищого рангу повинні репрезентувати високий рівень не лише мовної, а передусім і комунікативної компетенції українською. Вони повинні прагнути відповідати статусу елітарної української мовної особистості. Утім, немає не лише такого прагнення, але й розуміння такої необхідності. Отож, чи може бути розбудована державність України, якщо її очільники не спроможні навіть оволодіти українською мовою, щоб вербалізувати семантико-ментальний лексикон українців, що формувався віками. Мовна особистість повинна реалізовувати себе як *Homo ethnicus / habitus*. Це не значить, що не потрібно знати російської мови чи інших мов, які функціують зокрема в Україні. Це різні питання. Останнє стосується формування бікультурної чи полікультурної мовних особистостей з відповідними рівнями міжкультурної й комунікативної компетенцій іншою (іншими) мовами.

Російську мову знати потрібно, оскільки ця мова є мовою спілкування людей у слов'янському світі. Неправильно відкидати необхідність знання російської мови через те, що тривалий час мала місце русифікація, що не дало змоги мові українській розвиватися самобутнім шляхом. Не тільки не дало змоги, але й завадило. Але це не значить, що сьогодні треба відмовитися від знання російської мови, від сприйняття російської культури і под. Уважати, що другою мовою білінгва в Україні повинна бути будь-яка мова, але тільки не російська, також неправильно. Світ стає англomовним. Слов'янська культура, слов'янські мови набувають статусу непрестижних. Це неправильно.

Аналіз запозичень останніх років показує, що запозичення з англійської мови агресивно актуалізувалися, що простежується навіть у системі вигуків. Вигуки репрезентують емоційну компетенцію, про що вже йшлося, тож якщо запозичення вже торкаються не лише когнітивної сфери, але й сфери емоційної, що насамперед є показником національної ментальності, – це ознака активного типу

асиміляції. Мовна особистість як *Homo ethnicus / habitus* повинна відповідати в цьому ракурсі не лише *Homo loquens / communicans*, але й *Homo sentins*.

Мовна особистість розвивається й формується, як зауважувалося, з урахуванням певних процесів когніції, соціалізації, інкультурації, оволодіння відповідною рідною мовою, а за умови оволодіння іноземною мовою (мовами) з іншими процесами когніції, соціалізації й інкультурації. Ці процеси знаходяться у зв'язках взаємовідношення, взаємодоповнення.

Мовна особистість спирається на *ментальні стереотипи* – певні установки й звичні реакції, що набувають мовної і немовної форм і відповідно характеризують мовну особистість; якщо стереотипи домінують, то вони характеризують мовний колектив або навіть всю лінгвокультурну спільноту.

У зв'язку зі сказаним зрозуміло, що кожна мисляча людина – *Homo sapiens* – належить до відповідної нації, репрезентує відповідний етнос, є одночасно *Homo ethnicus / habitus* і містить ще низку взаємопов'язаних складників, передусім *Homo cogitans*, *Homo agens*, *Homo loquens / communicans*, *Homo sentins* і т. д. Увесь цей комплекс особистість як *Homo sapiens* повинна усвідомлювати.

Отже, *мовна особистість* — це складний понятійний конструкт, який у науковій лінгвістичній літературі розглядають як узагальнений багаторівневий образ репрезентанта відповідної ментально-культурно-комунікативної мовної спільноти.

Структуру мовної особистості все ж можна репрезентувати як універсальну категорію, що має такі обов'язкові складові: мовна, комунікативна, емоційна компетенції, за певних обставин і міжкультурна комунікативна компетенція, тезаурус відповідних когнітивних структур, уявлення, асоціації, концепти, універсальні, етнічні, національно марковані цінності, цілісність психологічних налаштувань, зумовлених відповідними індивідуальними й колективними налаштуваннями, мотивами та іншими важливими особистісними складовими, про які йшлося в цій науковій розвідці і які репрезентовані у відповідній літературі з окресленої проблеми.

Відносно ефективна чи *успішна міжкультурна комунікація*, з огляду на володіння мовною особистістю певною іноземною мовою, має місце тоді, коли простежуємо засвоєння й розуміння значень і смислів культурно (національно) маркованих семантичних одиниць, правильного їх використання й адекватного розуміння мовлення,

дискурсу, конкретних комунікативних ситуацій, фактів мови, зокрема й феномена прецедентності (прецедентні факти, прецедентні ситуації, прецедентні імена, прецедентні вирази, зокрема паремії, кліше, стереотипи, ритуали, прецедентні тексти). Як відомо, сукупність прецедентних феноменів, передусім значень, смислів, які вони породжують, моделюють тезаурус когнітивної бази етно-, лінгво-, культурної особистості.

Крім того, *міжкультурна комунікативна компетенція вимагає знання мовної прагматики*, тобто пропозиційних налаштувань, зокрема морально-етичних й аксіологічних – переконання особистості, настороги, прогнозовані очікування, схильності, вподобання, симпатії, антипатії тощо. І останнє. Успішна міжкультурна комунікація може відбуватися тоді, коли відсутня відчуженість, ступінь відчуття своєї «чужинності».

-
1. Ажеж К. Человек говорящий / К. Ажеж. – М., 2003.
 2. Галицько-руські народні приповідки: [у 3 т.] / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко] — Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2-е вид., 2006.
 3. Воробьев В. В. Лингвокультурологические принципы презентации учебного материала (проблемы концентризма) / В. В. Воробьев. — М., 1993.
 4. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. / Т. Космеда. — Львів, 2000.
 5. Космеда Т. А. Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу» / Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова. – Дрогобич, 2010.
 6. Космеда Т. А. Параметр «вишуканість мовлення» у лінгвістичній концепції Івана Франка / Т. А. Космеда // Людина. Комп'ютер. Комунікація : зб. наук. пр. / за заг. ред. Ф. С. Бацевича. — Львів, 2010.
 7. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. — М., 2003.